

ONVERSLIJTBAAR

ONVERSLIJTBAAR

VERHALEN OVER HET
LEVEN IN AMSTERDAM

MARGIT WILLEMS

FOTO'S PIET HERMANS

Uitgeverij Bas Lubberhuizen

Voor Anita, Gerry, Isaac & Martin, Jan, Joop, Lenie, Lijdie, Louis,
Max, Otto, Paula, Rinia.

© Tekst 2017 Margit Willems
© Foto's Piet Hermans
Alle rechten voorbehouden
Omslagontwerp Moker Ontwerp
NUR 320
ISBN 9789059374829
www.lubberhuizen.nl

Inhoud

- Voorwoord 7
- Schrobben met een staart om je nek 11
Max Harmsen – 1932
- Een avontuurlijk oord 29
Paula Rietveld – 1924
- Even de koningin opwachten... 47
Jan Molenaar – 1930
- Maar ik wilde dansen... 65
Gerry van Wijk – 1924
- De burgemeester van de Reestraat 83
Joop Tartaud – 1937
- Wij Zeedijkmeisjes waren moeilijk te krijgen 99
Lenie Kleinsma – 1933
- De glasbakker van de Amstel 117
Louis Deen – 1931
- Op pantoffels naar de brandweer 135
Rinia Panday – 1935
- Venster met een wapperend laken 147
Anita Menist – 1926
- Voorbij Pampus 167
Otto Leedekerken – 1941

Grande dames onder de schaar 183

Lijdie Roeland – 1935

Gewoon rechtdoor 199

Martin Bastiaens – 1943, zoon van Isaac Bastiaens – 1923

Voorwoord

Op 14 oktober 1929 zweefde de beroemde Graf Zeppelin, het luchtschip dat met succes een reis om de wereld had gemaakt, tijdens een reclamevlucht een ererondje over Amsterdam. Terwijl de sigaarvormige luchtballon boven het Stadionplein hing, werd een driejarig jongetje gefotografeerd dat verbaasd naar het schouwspel in de lucht stond te kijken. Veertig jaar later was de zeppelin op de slecht gefixeerde foto nog vaag te zien, maar toen ik de foto onlangs zag, was het gevaarte verbleekt. Een historische gebeurtenis, opgelost in de tijd. De eigenaar van de foto bleef ondertussen wijzen naar de plek waar de zeppelin ooit had gevlogen. En erover vertellen.

Een krantenbericht uit die tijd: ‘Hoog boven de Damstraat kwam de reus aanzetten. Blinkend in de zon, recht op de Dam aan. Gejuich uit de menigte, gezwaai met zakdoeken. Langzaam gleed de Graf Zeppelin weg achter het dak van het Koninklijk Paleis.’ Opnieuw gedetailleerde taal die over een belangrijke gebeurtenis vertelt alsof we erbij waren en iets wezenlijks toevoegt aan de geschiedenis van Amsterdam.

De Amsterdamse geschiedenis is door historici vanuit allerlei perspectieven volop onderzocht en beschreven. Maar wat we in deze rijke bibliotheek weinig aantreffen zijn getuigenissen over onze stad uit de mond van de Amsterdammers die erbij waren.

Voor *Onverslijtbaar* sprak ik twaalf Amsterdammers van tachtig jaar en ouder over hun leven en het tijdperk dat ze in Amsterdam hebben meegemaakt. Hun persoonlijke, elkaar

soms overlappende herinneringen uit de eerste hand maken de geschiedenis tastbaar, ze werken als een vergrootglas en werpen licht op een onderbelicht deel van onze stadsgeschiedenis: dat van de straat, de werkvloer of van achter de voordeur, met een blik naar buiten. Hoe was het leven voor een kind in de Amsterdamse crisistijd? Hoe was het voor een puber in de grimmige stad vol oorlog? Hoeveel vrijheid had je als jong mens op zoek naar een toekomst in Amsterdam, hoe kon je in dit stadse klimaat je vleugels uitslaan?

De twaalf Amsterdammers vertellen in dit boek als het ware ieder drie verhalen: hun eigen levensverhaal, maar ook dat van hun ervaringen in Amsterdam. Het derde verhaal is de stadsgeschiedenis zoals we die in historische werken weinig terugvinden, maar die de officiële verhandelingen inkleurt.

De twaalf vertellers schetsen schouder aan schouder een persoonlijk portret van Amsterdam, een documentair nabeeld van de stad van toen. Dit onafwendbaar vervagende portret moest worden vastgelegd om voor volgende generaties zichtbaar te blijven.

Schrobben met een staart om je nek

Max Harmsen – 1932

Boven aan de trap naar de tweede etage staan twee lange, stoere spijkerbroekbenen. Achter het hek om het donkere trapgat staan twee voeten in leren pantoffels, er verschijnt een trui, daarna het verweerde gezicht van een echte buitenman. Twee knalblauwe ogen, rode wangen, een hoofd vol krullen en een stevige werkhand. ‘Max. Kom d’r in!’ De vriendelijk priemende blik van een vogel.

Op de overloop hangt een opmerkelijk dubbelportret: in de opengesperde, roze muil van een nijlpaard verdwijnt Max’ arm tussen de grote, vergeelde tanden. Er staat Artis op zijn jasje. ‘Tanja wilde altijd graag dat je over haar tong kriebelde.’

Geboren en getogen in de Pijp, vond Max als jongen altijd zieke en dode vogeltjes op straat. De zieke lapte hij enigszins op, voor de dode groef hij meteen een kuiltje. De Pijp of niet, er was altijd wel ergens een bosje of plantsoentje te vinden. Op de Weteringschans was een parkje waar je goed kon graven.

Als veertienjarige moest Max van zijn vader leerling-diamantslijper worden. Slijpen leerde hij met stalen fietskogeltjes, vervolgens verpestte hij zijn eerste briljant en werd tot zijn opluchting ontslagen. Na nog wat andere baantjes, eerst als autobekleder, toen iets bij een furniturenhandel en daarna als boodschappenjongen op het stadhuis voor burgemeester D’Ailly, wat overigens ook maar matig beviel, belandde hij eindelijk op de juiste plek: tussen de dieren. Drieënveertig jaar werkte Max bij Artis. Na zijn pensionering gaf hij als vrijwilliger nog zeventien jaar rondleidingen door de dierentuin.

Zijn vrouw Lenie ontmoette Max in het slangenhuis, waar hij haar op een dag voor de regen liet schuilen. Het was begin jaren zestig, ondertussen zijn ze meer dan vijftig jaar samen.

‘Als kind woonde ik in de Tweede Jacob van Campenstraat. Mijn vader was smidbankwerker bij de vuilverbranding aan de overkant van het IJ, op de Papaverweg. Ik weet niet hoe die ouwe het klaarspeelde, maar vlak na mijn geboorte heeft hij in z’n eentje voor me gezorgd, omdat mijn moeder in het Wilhelmina Gasthuis werd opgenomen. Toen de verzorging mijn vader te veel werd, ben ik ondergebracht bij de Hulp voor Onbehuisden, een opvangcentrum op de Stadhouderskade. Gelukkig is mijn moeder opgeknapt en heeft ze daarna weer voor me kunnen zorgen, maar ik ben wel enig kind gebleven.

Mijn allereerste herinneringen spelen zich af in de oorlog. In 1940 zat ik in de Pijp op de Frans Halsschool. School vond ik niet leuk. Meestal ging ik er in mijn eentje heen, soms liep ik met een meisje naar huis terug. Ze heette Steinmetz, Thérèse Steinmetz, en woonde op de Stadhouderskade. Onderweg vertelde ze vaak over haar vader, die was operazanger. Haar moeder was danseres én pianiste. Verder was ze tegen mij nogal gesloten over thuis, ik denk omdat ze toch een beetje middenklasse was en ik niet.

In het midden van onze straat zat een snoepwinkel: De kopen cent. Ik kwam er niet vaak, maar speelde wel graag buiten met de andere kinderen. Er was toen nog zo weinig verkeer. Toch kwam er op een dag ineens een auto de hoek om, die reed me aan. Ik ben gewoon onder de carrosserie uit gekropen, niks aan de hand.’

‘In de jaren dertig was de Pijp een sociale buurt, maar tijdens de oorlog was dat bij ons in de straat juist moeilijk. Links en rechts van ons huis woonden NSB’ers, als jongen wist ik wel dat ik voor ze moest uitkijken. Alleen, wat nou eigenlijk een NSB’er was? Geen idee.

Het echtpaar bij ons in het benedenhuis had plotseling een jongen in huis, ik wist toen niet dat hij Joods was en een onderduiker. Hij was net zo oud als ik, we konden het erg goed met elkaar vinden en trokken vaak samen op. Op een dag waren ze beneden allemaal weg. Ik zag door het raam alleen maar een leeg benedenhuis. O, ze zijn verhuisd, dacht ik toen. Ik vond het heel jammer, maar in de buurt werd er niet over gesproken. Vele jaren later heb ik me gerealiseerd dat ze waren verraden en weggevoerd door de Duitsers, de onthutsende betekenis daarvan drong toen pas goed tot me door.'

Max schuifelt wat met zijn voeten, in zijn wangen bewegen zijn kaakspieren. Zijn blik staat verbeterd. 'Veel burenccontact was er niet, maar wij jongens uit de straat hadden dat wel.'

Ik heb wel van een benedenbuurman leren fietsen, in de oorlog, dus op houten banden. Ik vond hem een heel aardige buurman, totdat bleek dat hij een NSB'er was. Toen vond ik het allemaal niet zo leuk meer.

Vanaf maart 1942 was het vanwege de *Arbeitseinsatz*, de voor jonge mannen verplichte tewerkstelling in Duitsland, moeilijk om de vuilverbranding draaiende te houden. Veel kerels doken onder omdat ze anders door de Duitsers werden opgepakt. Toen hebben ze in de Zoutkeetsgracht een sleepboot met een dichte bak erop afgemeerd waarin het personeel 's morgens en 's avonds ongezien over het IJ kon worden vervoerd. Ook mijn vader ging met dat bootje over.

Natuurlijk speelde de oorlog een rol in mijn jeugd. In onze klas ging een tijdje het gerucht dat er achter de revers van de schooljuffrouw een NSB-speldje was gestoken. Wij kinderen probeerden altijd stiekem te gluren of ze dat speldje daar had zitten. Ik wist niet of er Joodse leerlingen in onze klas zaten, daar waren wij kinderen helemaal niet mee bezig. Ja, we voelden dat we bezet waren, maar we bewogen ons vrij in onze eigen wereld.'

In de zijkamer, naast de eettafel, buigt hij zijn rug en demonstreert bukukberrie, oftewel hoe ze als vrienden op straat met

z'n allen, kromgebogen, boven op mekaar sprongen. En dan met zo veel mogelijk, totdat die stapel jongens niet meer te houden was. En er was nog een spel met een bal, daar had je zo'n lol mee. Er was op straat niet veel te doen, maar je vermaakte je prima. Je was onder ons met de jongens en je kwam altijd voor mekaar op.

'Ik liep een keer, toen ik een jaar of elf was, langs de voormalige Rijksakademie op de Stadhouderskade. Plotseling zag ik hoe vier Duitse soldaten aan de overkant van het water een herdershond met een zweep aftuigden. Nou, dan moest je niet bij mij zijn. Ik schreeuwde het van woede uit: "Vuile koleremoffen!" Die Duitsers keken op en brulden: "Wer da? Stehen bleiben." *Kdangsj*... ze schoten meteen met scherp op me. Ik had gedood kunnen worden, absoluut. Dát namen ze niet! Zigzaggend ben ik via de Van der Helststraat naar onze straat teruggerend, als een haas naar huis.

Maar ik was nog niet van ze af. Vader en moeder wisten natuurlijk van niets, ik kwam rustig binnen en ging bij hen in de huiskamer zitten. Door het raam zag ik plotseling die Duitse soldaten de straat in komen. Er kwamen er steeds meer de hoek om, ze verdeelden zich over beide huizenrijen, begonnen huiszoekingen te doen en kwamen steeds dichterbij. Huisnummer 70, daarna bij 72 naar binnen, toen op 74, wij woonden op 76... ongemerkt glipte ik naar onze lattenzolder. Mijn vader had daar een kamertje getimmerd, ik wist precies welke latjes er loszaten en dat er een grote, oude regenjas lag. Daar ben ik razendsnel onder gekropen.

Ik hoorde ze komen en hield me doodstil. Eerst hun laarzen op de treden en toen schenen ze met hun felle lantaarns in alle hoeken van de zolder. Ze zagen de jas. Het duurde en duurde maar... Eindelijk hoorde ik er eentje zeggen: "Nein, nichts los hier..." En ze verdwenen.

Voordat ik de zolder af kon heb ik eerst een halfuur zitten bibberen, versuft was ik van angst. Beneden zaten mijn ouders nog gewoon rustig in de kamer, alsof er niets was gebeurd. Ze

hadden niets gemerkt en zijn het voorval nooit te weten gekomen, dat heb ik maar voor mezelf gehouden.’

‘Als jongen deed ik precies wat ik zelf wilde, ik voetbalde veel en ging vaak met mijn vader en moeder naar mijn nicht in Amsterdam-Noord, of naar de Kinkerstraat waar mijn opa en oma van moederskant woonden. Maar dat familiebezoek was een soort verplichting.

’s Zomers ging ik met mijn ouders, lopend of met de bus, naar het Bosplan. Dat woord stamt nog uit de crisistijd, toen werkloze Amsterdammers in het kader van de werkverschaffing gewapend met schep en kruiwagen de Bosbaan groeven en het Amsterdamse Bos hielpen aanleggen. Tijdens die uitjes hield ik me voornamelijk met de dieren bezig, terwijl mijn moeder het gras afstruinde, op zoek naar klavertjes vier.

We waren een keer op weg naar mijn oom en tante in Noord toen ik een Duitser zomaar een houtduif uit de boom zag schieten. Daar ben ik zo over tekeergegaan dat angstige voorbijgangers tegen mijn vader riepen: “Meneer, menéér, gaat u weg met die jongen!” Vader sloeg zijn hand voor mijn mond en we zijn snel doorgelopen.

Op 26 november 1944 – die datum weet ik precies – liep ik over de Amstelveenseweg, toen er Engelse bommenwerpers verschenen, ze waren zo groot dat het even leek alsof ze doodstil op de wolken klaarstonden. Vlak daarna bombardeerden ze in de Euterpestraat, die heet nu Gerrit van der Veenstraat, de meisjes-HBS waarin de *Sicherheitsdienst* was gevestigd en de Christelijke HBS aan de overkant, waar de *Zentralstelle für Jüdische Auswanderung* zat. Het duurde even voordat het bericht over dat bombardement ons thuis bereikte, want een radio mocht je niet hebben. In die tijd ging het nieuws vaak van mond tot mond de stad door.’

Max was in die oorlogsjaren nog weleens te vinden bij de Heineken Brouwerij. Daar kon je, voorbij de portier, altijd eten halen. Heineken was goed voor zijn personeel, en wilde ook niet

dat mensen in de buurt honger leden. Aangezien ze thuis nauwelijks wat hadden, ging Max erop af. Nooit meer zulke lekkere rijstepap gegeten als die van Heineken.'

'In het Sarphatipark stond een schuilkelder. In de Hongerwinter sloopte ik er stiekem hout uit voor mijn moeder. Die buit sloopte ik dan dat hele eind mee naar huis, voor in ons noodkachtje. Op straat zag ik regelmatig verzwakte mensen in de bittere kou liggen creperen, dat maakte verschrikkelijk veel indruk op me. Ik zie het nog altijd voor me.

Op 12 maart 1945 werden er tijdens een represailleactie van de Duitsers op de Weteringschans dertig politieke gevangenen gefusilleerd. Ik was juist op weg naar school, het was net gebeurd. Vanuit de verte kon ik de doden zien liggen, ze werden door de soldaten zomaar in de laadbak van een vrachtwagen gegooid, en dat was de druppel. Ik klom boven op de schuilkelder die bij de Ferdinand Bolstraat stond en brulde: "Smerige rotmoffen!" Misschien stom van me, onbegrijpelijk stom en gevaarlijk, maar ja, onrecht. Dan ga ik dwarsliggen, dan gooi ik mijn kont tegen de krib.

Vlakkbij, op de Stadhouderskade, zat een pianowinkel waar een dominee boven woonde die tijdens die executies door een verdwaalde kogel is geraakt. Die Duitsers hadden met gemak ook op mij kunnen richten. Vreemd genoeg reageerden de omstanders niet op mijn geschreeuw. Niemand die me stopte, of waarschuwde dat mijn actie link was. En ik, ik liep daarna gewoon door naar school.'

'Voor mij was de bevrijding: dat ik de vlag van de Heineken Brouwerij omhoog zag gaan. Ik was dertien en mijn oudere nichtje kwam vragen of ik meeding naar de Berlagebrug, Canadezen kijken. Ik was nog nooit die kant uit geweest. Over die brug reden allemaal vrachtwagens vol met bevrijders, het was zo mooi. Mijn nicht sprong húp op zo'n wagen en ik zag haar verdwijnen. Daar stond ik ineens in m'n eentje tussen al die jui-

chende, vreemde mensen. Heg noch steg wist ik, geen idee hoe ik naar huis moest. Ik wilde meteen terug naar huis, naar mijn eigen straat. Maar waar was die? Ik weet niet hoe ik dat heb gefikst, veel vragen waarschijnlijk. Dat durfde ik wel.'

Als dertienjarige liep hij zó, rechtop, onder de Heinekenpaarden door. Die Belgische trekknollen ging hij om de hoek van de brouwerij aan de Stadhouderskade vaak aaien. Stonden ze braaf voor hun wagens met vaten in de Eerste Van der Helststraat te wachten. Eén keer mocht hij op zo'n paardenrug meerijden, helemaal vanaf de Ferdinand Bol tot aan de stallen bij de Ruysdaelkade. Dat was zo geweldig.

Na de oorlog was Max' vader communist geworden. Thuis viel *De Waarheid* op de mat en in een lokaaltje achter het distributiepunt van die krant, verderop in de Eerste Van der Helststraat, werden bijeenkomsten gehouden.

Als opstandige puber was Max het niet altijd met zijn vader eens, vooral niet als die standvastig over Rusland en Stalin – 'o dat was zo'n fijne man...' – zat te praten. Nou, daarover had hij op die leeftijd al heel andere gedachten. 'Toen later bekend werd hoeveel doden Stalin op zijn geweten had, schreeuwde die ouwe: "Dat kán niet, dat ís niet zo."'

Al gauw brak de periode aan dat *De Waarheid* beter in een gesloten enveloppe bij de abonnees kon worden bezorgd. Dat is nog lange tijd zo gebleven.

'Vlak na de bevrijding kwam ik van de lagere school. Ik wist niet wat ik wilde worden en werd door mijn vader naar de diamantslijperij op de Albert Cuypstraat gestuurd. Ik zag er niet veel in. Als er tijdens het slijpen een diamant wegspatte moesten we allemaal zoeken, die hele slijpzaal aanvegen, en nog eens, en nóg eens... Het stof dat je had opgeveegd werd verbrand, daarna werd gekeken of dat diamantje ertussen zat. Eerder mocht je echt niet naar huis. Meestal vonden we het steentje terug, maar een keer was de diamant ongemerkt in de zoom van de broek van

een werknemer terechtgekomen. Die man was naar huis gegaan en ging de volgende dag op vakantie. Twee weken later kwam hij terug en ontdekte het steentje, het zat nog gewoon in zijn broekzoom.

In de slijperij werd er goed op je gelet. 's Morgens kreeg je een opgevouwen briefje met je diamant erin, dat papiertje moest je 's avonds met geslepen steen en al weer keurig inleveren. Alles stond geregistreerd. Ik ben later nog bij Asscher in de Tolstraat terechtgekomen, maar op een dag wilde ik echt niet meer. Ik had een briljant onder handen en die heb ik toen met opzet te lang op de slijpschijf laten staan. Nooit meer iemand zo horen vloeken en tieren als mijn baas toen. Ik stond meteen op straat – en was blij toe.'

Na zijn ontslag bij de diamantslijperij probeerde Max het als autobekleder bij een carrosseriebouwer verderop in de straat. Dat werd niks. Daarna kwam hij aan de Oudezijds Voorburgwal op het stadhuis terecht. 'Stukken rondbrengen, boodschappen doen, iets voor burgemeester D'Ailly naar zijn woonhuis brengen, aardige kerel. Hij wist zelfs mijn naam.

Ik heb op het stadhuis heel veel gein gehad met de andere loopjongens: voetballen in de trouwkamer... er hingen daar prachtige schilderijen, in eentje kwam in het vuur van de strijd per ongeluk een winkelhaak, maar dat zijn ze nooit te weten gekomen. Wij gingen gauw rustig en braaf aan het werk, verraden deed je mekaar nooit.'

Max grinnikt, blik opzij naar zijn vrouw. 'In de stadhuiskuken had je de meiden. We wachtten ze op in de lift en die zetten we dan heel even vast tussen de eerste en tweede verdieping, om een beetje te zoenen.

Op een keer schoven, weer beneden, de liftdeuren open. Stond de burgemeester daar te wachten. "Wat is dat hier?" vroeg hij. Hij had ons door, maar zei alleen: "Jullie houden het toch wel netjes, hè?" Zo sympathiek van hem.

Karel Appel was in die periode in het stadhuis met zijn wand-

schildering *Vragende kinderen* bezig, geïnspireerd op een trein vol hongerige oorlogskinderen, maar dat haalde niemand eruit. Toen er nog een klein stuk witte muur over was tekende iemand van het personeel daar in een onbewaakt moment een poppetje op. Nou, dáár heeft meneer Appel me toch een ophef over gemaakt! Zelfs de burgemeester was boos, want het was een kunstwerk! Alleen nog niet af.

Al met al beviel ook dit baantje me niet en meester Ruysch, de secretaris van de burgemeester, had dat wel in de gaten. “Wat wil je dán, Max?” vroeg hij op een dag. “Zou de Hortus je misschien wat lijken? Of Artis?” Opeens leek het alsof er allemaal lichtjes gingen branden. Nooit aan gedacht. Ik wist eigenlijk niet eens dat Artis bestond.’

Op 1 mei 1949 werd Max bij de dierentuin aangenomen.

‘Ik begon de eerste dag meteen al bij de beren, mijn leermeester helpen met schrobben en schoonspuiten. Werken in Artis was zwaar en het vak leerde je in de praktijk van de oude, soms zeer strenge oppassers. De meeste nieuwelingen kwamen op veertien- of vijftienjarige leeftijd bij de dierentuin binnen, meestal hadden ze nauwelijks scholing en werden ze door hun vader gebracht. Alleen wanneer ze echt niet wilden deugen kwam meneer pastoor ze persoonlijk afleveren.

Ik was gewaarschuwd: “Denk erom: kijk uit met je handen en je voeten.” Zette je die op de goot van het hok, dan waren er beren bij die ernaar sloegen. Een keer had ik een akkefietje met beer Joepie, die zat in zijn nachthok en daar was zo’n pin om tijdens de schoonmaak de schuif mee te sluiten. Zat het slot er niet op. Joepie was al bezig die schuif met zijn voorpoot heen en weer te laten bewegen, het scheelde een haar of hij had naast me gestaan! Gelukkig was Joepie een erg lieve beer, dus ik snel naar hem toe. Deed hij *whoemm* zijn tong naar voren om me een zoen te geven, deed-ie vaak. Gelijktijdig schoof ik bliksemsnel die pin erin.

Vroeger mocht je als oppasser gewoon nog bij de wilde dieren in het hok komen. Je stapte rustig hun verblijf in, wij oppassers

gingen vaak heel vertrouwelijk met de dieren om. Ze leefden in Amsterdam nu eenmaal niet in het wild, veel beesten waren fleskinderen omdat hun moeder in gevangenschap niet goed voor ze zorgde. Ik heb nooit een babydier in huis gehad, maar als je een tijgertje, beertje of aapje bij je thuis met de fles had grootgebracht, kon je er later gewoon mee door Artis wandelen. Vonden de bezoekers leuk.

Joepie en ik waren al snel bevriend. De eerste keer dat ik hem aaide was ik verbaasd hoe ruw zijn vacht aanvoelde. En soms deed ik een suikerklontje tussen mijn lippen, dat pakte hij er met zijn lippen dan heel voorzichtig tussenuit.'

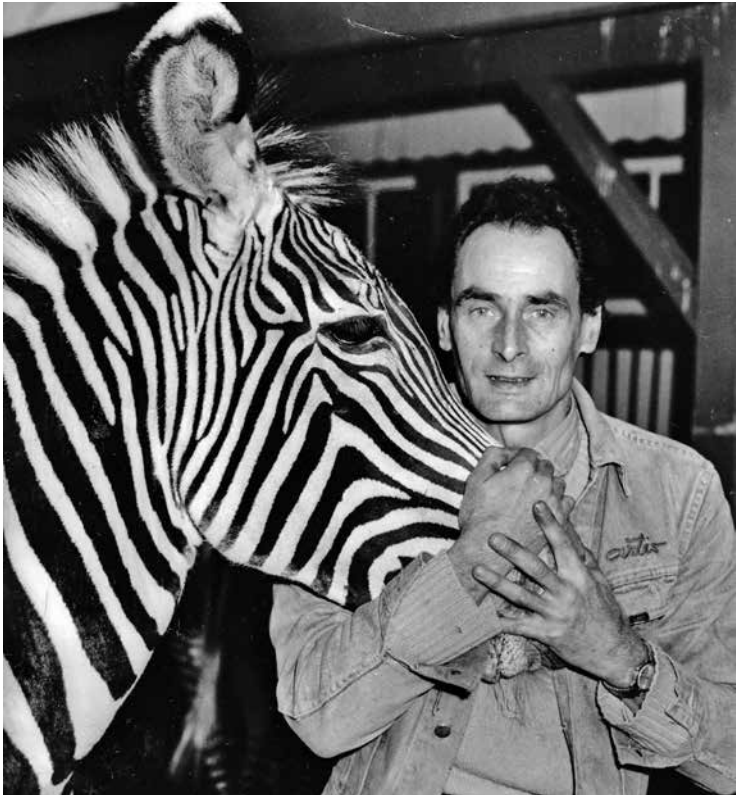

Foto: Fred Nordheim